

Єгорова Олена

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри практики англійського

усного і писемного мовлення

Харківського національного педагогічного

університету імені Г. С. Сковороди

РОЗВИТОК РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

ПРИ ВИВЧЕННІ ГУМАНІТАРНИХ ПРЕДМЕТІВ

У статті подається аналіз змісту формування і розвитку рефлексивних умінь, визначення їх ролі у становленні особистості майбутнього вчителя; шляхів їх розвитку при вивченні студентами гуманітарних предметів. Наведено характеристику таких прийомів, як складання кластера, концептуальної таблиці, стратегія «Знаю – Хочу знати – Дізнався – Залишилось дізнатись» і т.ін.; розкрито форми роботи зі студентами у процесі науково-дослідної роботи з метою формування і розвитку у них самоконтролю, самооцінки, прагнення до самовиховання і саморозвитку.

Ключові слова: *майбутні вчителі, рефлексивні вміння, гуманітарні предмети, навчально-пізнавальна діяльність, іноземна мова, форми і методи роботи зі студентами.*

В статье представлены анализ содержания процесса формирования и развития рефлексивных умений, определение их роли в становлении личности будущего учителя; пути их развития при изучении студентами гуманитарных предметов. Приведена характеристика таких приемов, как составление кластера, концептуальной таблицы, стратегия «Знаю – Хочу знать – Узнал – Осталось узнать» и т.д.; раскрыто формы работы со студентами в процессе научно-исследовательской работы с целью формирования и развития у них самоконтроля, самооценки, стремления к самовоспитанию и саморазвитию.

Ключевые слова: *будущие учителя, рефлексивные умения, гуманитарные предметы, учебно-познавательная деятельность, иностранный язык, формы и методы работы со студентами.*

The article presents the analysis of the process of formation and development of reflective skills, determination of their role in the process of personal formation of a future teacher, their development while students study Humanities. The characteristic of such techniques as drawing up a cluster, a conceptual table, the strategy «I know – I want to know – I learned – Is left to learn» etc. are presented; forms of work with students during their research work and studying in order to form and develop their self-control, self-esteem, desire for self-education and self-development are determined.

Key words: *future teachers, reflective skills, humanities, education and cognitive activities, foreign language, forms and methods of working with students.*

Професійна діяльність учителя полягає в постійному рефлексійному аналізі педагогічних ситуацій, розумінні контексту як власних дій, так і дій іншої людини. Розвинена рефлексивна спроможність повинна бути характерною рисою педагога-професіонала. У зв'язку з цим необхідним постає створення у педагогічних ВНЗ умов для виховання творчої особистості, що свідомо бере на себе відповідальність за свій дійсний і майбутній фаховий розвиток, має цілісне уявлення, знання про зміст, способи і засоби своєї діяльності.

Аналіз наукових джерел з питань особистісного і професійно-педагогічного розвитку майбутніх учителів (О. Абдулліна, А. Алексюк, В. Борисов, Н. Володіна, М. Донченко, О. Олексюк, О. Пехота, В. Сипченко, Т. Танько), професійної культури спеціалістів (М. Букач, О. Гармаш, В. Гриньова, І. Ісаєв, Н. Крилова, Л. Нечепоренко та ін.), рефлексії особистості (А. Бізяєва, Л. Борисова, Т. Давиденко, С. Кондратьєва, Ю. Кулюткін, О. Лушпаєва, А. Маркова, В. Петровський, Г. Сухобська, Г. Щедровицький та ін.) свідчить про те, що у вітчизняній науці проведені теоретичні та експериментальні дослідження сутності, генезису, видів рефлексії професійної діяльності людини. Існує ціла низка прикладних досліджень, які розкривають механізми здійснення рефлексії в різних видах діяльності. Також увагу вчених привертає системна рефлексія, яка стимулює процес творчого саморозвитку особистості вчителя. Однак досі ще не розроблено системної програми з формування і розвитку рефлексивних умінь студентів, що охоплює не тільки психолого-педагогічні дисципліни, але й фахові предмети, зокрема іноземну (англійську) мову.

Метою статті є аналіз змісту формування і розвитку рефлексивних умінь, визначення їх ролі у становленні особистості майбутнього вчителя, дослідження шляхів їх розвитку при вивченні студентами гуманітарних предметів.

Відомо, що вчитель не може працювати, не аналізуючи свою діяльність. Тому ми розділяємо позицію дослідників [1; 2; 3], які убачають можливість творчого і професійного зростання педагога в постійному прагненні до аналізу власної діяльності, адже на кожному етапі роботи необхідні аналіз, контроль, оцінка й, у разі потреби, корекція діяльності. Саме тому для майбутньої

ефективної та результативної професійної діяльності необхідним є озброєння студентів рефлексивними вміннями ще у вищому педагогічному навчальному закладі, що спрямоване на зміну сенсу матеріалу, який вивчається, з дисципліни від заданого ззовні в особистісно значущий.

Так, у процесі вивчення дисциплін «ОПМ» й «Історія педагогіки», «Педагогіка» студентам розкриваються значення і функції рефлексії (рефлексивних умінь) для педагогічної діяльності, її роль у становленні особистості вчителя.

Також у структуру кожного навчального заняття слід включати етап рефлексії, у процесі якого студенти мають можливість обговорювати нову інформацію. Вони обмірковують, інтерпретують матеріал, використовуючи його для рішення практичних задач. Саме так реалізуються такі функції: інформаційна (отримання нового знання), комунікативна (обмін думками про нову інформацію), оцінна (порівняння нової інформації й наявних знань, вироблення власної позиції, оцінка процесу). Такий етап рефлексії є важливим не тільки для констатування результатів навчання. На цьому етапі студенти навчаються створювати особистісний усвідомлений контекст інформації, висловлювати й аргументувати свої ідеї, знайомитися з точками зору інших студентів групи, навчаються будувати власні уявлення з урахуванням інших поглядів. При цьому рефлексія зумовлює виклик для подальшої навчально-пізнавальної діяльності, що, як відомо, має велику значущість у процесі розвитку пізнавальної активності.

Процес навчання слід будувати таким чином, щоб процес рефлексії не був примусовим з боку викладача, а студенти бачили б шляхи свого розвитку від поверхневого уявлення до розуміння сутності інформації. З цією метою бажано використовувати такі прийоми, як складання кластеру, концептуальної таблиці, стратегія «Знаю – Хочу знати – Дізнався – Залишилось дізнатись».

Формування і розвиток рефлексивних умінь у студентів – складний процес руху від взаємоконтролю до самоконтролю, самооцінки і самоаналізу. Психологами встановлено, що немає студентів, байдужих до оцінки їхніх знань. Важливим у роботі викладача є розвиток у студентів самооцінки. З цією метою необхідним виявляється спонукання студентів до взаємоперевірки, формування у них вміння аргументовано коментувати відповіді товаришів, цілеспрямовано підводити студентів до оцінки своєї роботи відповідно до запропонованого зразка і критеріїв оцінок, які пропонуються викладачем. Важливо, щоб оцінка була мотивованою, після чого бажано поєднувати взаємооцінку і самооцінку. Так, ми використовували оцінку студентами власних досягнень – оцінку з теми, розділу, курсу. Остаточне слово при оцінці

ступеня засвоєння матеріалу залишається за викладачем, але студентам надається можливість оцінити свої відповіді й відповіді своїх товаришів у балах.

Самоконтроль студенти можуть здійснюватися у формі тестування (самостійно), відповідей на поставлені до тексту питання (самостійно або парно), у ході перевірки виконання письмової роботи (самостійно, у парі, групі та з викладачем).

На навчальному занятті, наприклад, на занятті з проблемною дискусією можна використовувати елементи рейтингової системи оцінки знань. Студенти самі виставляють бали за свої відповіді і проводять самоперевірку результатів власної діяльності.

Опитування на заняттях з дисципліни «Іноземна мова» нами проводиться такими способами: студентам надавалась можливість розпитати новий (або заданий додому матеріал) в парах перш, ніж запропонувати індивідуальні завдання або потренуватися (знову ж таки в парах або трійках) перед контрольною роботою або тестом. Дуже ефективною виявляється перевірка домашнього завдання в групах. Студентам пропонується перевірити правильність виконання домашніх вправ, рішення задач і т.ін. Потім проводимо колективне обговорення запропонованих варіантів відповідей, у ході чого учасники дискусії порівнюють свої варіанти рішень з іншими, оцінюють своє рішення й рішення своїх колег, оцінюють відповідність результатів і вимог завдання, здійснюють корекцію практичних дій, виявляють й аналізують власні утруднення щодо вирішення завдань, що були поставлені. У процесі такої роботи студенти вчаться здійснювати взаємоконтроль і самоконтроль.

Також у студентів можна формувати рефлексивні уміння при колективному навчанні в парах і групах (наприклад, ми робили це на заняттях з «Іноземної мови»), у процесі підготовки і проведення семінарських занять (на предметах «ОПМ» та «Історія педагогіки», «Педагогіка»).

При підготовці до семінару трьом-чотирьом студентам з групи надається завдання обговорити питання з будь-якого історичного тексту, документа, потім подати викладачу спільну роботу, узагальнивши вивчений матеріал, виконавши його основні завдання.

Якщо на традиційному семінарі основне завдання викладача – проконтролювати, то нашим завданням було – досягти повного осмислення раніше вивченого матеріалу, за яким було дане завдання, і мета цього завдання полягала в переконанні чи дійсно всі студенти зрозуміли даний матеріал та

усвідомили його значущість для майбутньої професії.

Значний вплив на розвиток рефлексивних умінь майбутніх учителів при вивченні предметів гуманітарного профілю досягається завдяки створенню дискусійних ситуацій [4], у процесі чого студенти об'єднуються в особистісно й професійно-спрямовані групи, що сприяє посиленню мотивів майбутньої професійної діяльності, усвідомленню студентами власної індивідуальності, спонукає до самовиховання та самоосвіти. Так, наприклад, на заняттях з педагогічних дисциплін студентам ми пропонували для обговорення такі теми: «Що таке професіоналізм сучасного педагога?», «Педагогічна техніка викладача», «Що таке педагогічна творчість?», «Вчитель-дослідник: який він?». У ході їх активного обговорення, аналізуючи відповіді товаришів, у студентів формується свій особистий погляд на проблеми професіоналізму педагога, вони вчаться висловлювати професійну позицію й відстоювати свою точку зору.

Такі активні обговорення-дискусії мають важливі наслідки, що набувають форми пошукової й пізнавальної активності та сприяють формуванню позитивного само сприйняття [5]; стимулюють процеси самоутвердження, самовиразу, розвивають прагнення студентів до глибокого всебічного вивчення педагогічних проблем та їх вирішення у практичній діяльності [6]. Після чого студенти складають лист якостей, якими, на їхню думку, повинен володіти учитель-професіонал, учитель-дослідник. Так, наприклад, студенти спочатку називають якості, якими повинен володіти вчитель-дослідник, це – творчість, уява, любов до розумової праці, володіння словом, прагнення до самоосвіти, працелюбство, знання наукових методів пізнання й етапів проведення дослідження, володіння дослідницькими вміннями, спостережливість, глибокі знання свого предмета, енциклопедична освіченість, цілеспрямованість, рефлексія, вміння виправляти помилки тощо.

Потім студенти проводять за цим листом самодіагностику, самоаналіз, складають самохарактеристики й індивідуальні програми самовиховання. Це представлено у вигляді таблиці (див. табл. 1), яку студенти заповнюють кожний місяць протягом навчального року.

Таблиця 1

**Зразок таблиці з самодіагностики необхідних якостей
учителя-дослідника та програми з самовиховання**

№	Якість особистості	Самодіагностика (у балах від 0 до 5)	Програма самовиховання
1.	Працелюбство	1	<p>Намагатися знайти у справі щось цікаве.</p> <p>Для подолання лінощів користуватися прийомами аутотренінгу.</p>
2.	Глибокі знання з предмета	2	<p>Постійно читати психолого-педагогічну літературу.</p> <p>Обробляти не тільки рекомендовану літературу, але й додаткову, особливо з питання, що зацікавило.</p>

Разом з тим, формування і розвиток рефлексивних умінь студентів досягається завдяки: актуалізації цінностей самовиховання й самоосвіти; збагаченню змісту аудиторної й позааудиторної роботи на заняттях з «Історії педагогіки», «Педагогіки» й «ОПМ» ідеями та концепціями розвитку й саморозвитку особистості; створенню на заняттях з цих дисциплін професійних автопортретів.

Особливого значення для процесу формування і розвитку рефлексивних умінь набуває співпраця викладача/наукового керівника зі студентами у процесі виконання ними науково-дослідних робіт (рефератів, мікродослідження й при підготовці доповідей, тез до конференції). Після вибору теми студенти готують невелику презентацію обраної теми, де обґрунтовують свій вибір (наприклад: зацікавила проблема під час навчальних занять, тому бажають дізнатись більше; багато літератури з обраної теми; спрямованість на майбутню практичну роботу) та намічають план майбутньої роботи. Для підготовки обґрунтування студентам потрібно ознайомитись з літературою з досліджуваної теми, проаналізувати різні точки зору щодо питання, визначити проблему. Через кілька тижнів після вибору тем, після ознайомлення студентів з літературою з теми, складання бібліографії, вони готують невелику доповідь, де розкривають сутність досліджуваної проблеми, презентують методи її розв'язання. На цьому етапі необхідно стимулювати студентів до винаходу нового методу розв'язання проблеми, що сприяє формуванню їхньої професійної допитливості та творчій активності. Після написання науково-дослідних робіт, коли студенти віддавали їх на перевірку, пропонуємо студентам оцінити свою роботу: чи відчують вони задоволеність; чи все зробили, що було намічене; якщо ні, то чому; чи планують вони займатися розробкою цієї проблеми надалі. Така співпраця викладача зі студентами має велике значення, адже таким чином створюються необхідні передумови для актуалізації рефлексивної позиції студентів у науково-дослідній роботі, їхнього саморозвитку, самореалізації, самовиховання; знайомство студентів із вмінням здійснювати самоконтроль. Самооцінка та самоконтроль у сукупності дозволяють студентам коректувати як саму діяльність, так і подальшу програму особистісного або професійного самовдосконалення, саморозвитку. На основі проведеного самоконтролю студенти здійснюють корекцію цілей та способів досягнення результатів у майбутньому. Усе зазначене вище сприяє розвитку рефлексивних умінь студентів: навчає їх самостійно визначати цілі роботи (самоактуалізація), планувати (самоорганізація), робити самостійний відбір засобів та методів (самодетермінація), реалізувати задумане (самореалізація), аналізувати результати своєї діяльності (самоаналіз і самооцінка).

Процес формування особистості майбутнього вчителя складний, тривалий та суперечливий. Оволодіння педагогічною діяльністю відрізняється розбіжностями між актуальними потребами та реальними можливостями цієї особистості, що і зумовлює потребу в самоаналізі, рефлексії, завдяки чому відбувається поступовий розвиток особистості майбутнього фахівця. Навчання носить рефлексивний характер, якщо студенти можуть оцінити свої можливості і результати навчання, якщо їм надається можливість вибору змісту і форм навчання, якщо вони можуть самостійно сформулювати реальні і перспективні цілі пізнавальної діяльності, тобто, на кожному етапі заняття, науково-дослідної роботи беруть участь у рефлексії. Водночас, якщо спостерігається поєднання самоконтролю, взаємоконтролю студентів і контролю з боку викладача, якщо продумана система заохочувальних прийомів, що дає комплексний підхід до отримання оцінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дегтяр В. О. Формування рефлексивної культури студентів педагогічних університетів : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. – Харків, 2006. – 19 с.
 2. Дикань В. С. Рефлексивний підхід у теорії і практиці підготовки майбутніх педагогів в університетах США (педагогічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. С. Дикань. – К., 1999. – 20 с.
 3. Пехота О. М. Підготовка майбутнього вчителя як система особистісно-професійного розвитку: концепція, структура, зміст, технології // Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства : Міжнар. наук-теорет. конф. до 80-ої річниці НПУ ім. М. П. Драгоманова, Вип. 2. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. – 225 с.
 4. Кузьміна Н. В. Рационализация самообразования, самоорганизации, самоконтроля учащихся средних проф.-тех. училищ : метод. рекомендации / Н. В. Кузьмина. – Л. : Знание, 1988. – 62 с.
 5. Серeda І. В. Організаційно-педагогічні умови активізації процесу самовиховання студентів гуманітарних факультетів університету : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02. – Херсон, 2005. – 21 с.
- Липкина А. И. Критичность и самооценка в учебной деятельности / А. И. Липкина, А. Л. Рыбак. – М. : Просвещение, 1968. – 141 с.